

УДК 343.915

Н. С. Юзікова,

канд. юрид. наук, доцент, доцент
кафедри адміністративного і
кримінального права
Дніпропетровського національного
університету імені Олеся Гончара

**ФЕНОМЕН БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ТА ЖЕБРАКУВАННЯ
НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК СИМПТОМ НЕЗДОРОВОГО СУСПІЛЬСТВА:
ВИТОКИ, ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ**

У статті із використанням результатів авторського дослідження середовища неповнолітніх та учасників виховного процесу проводиться аналіз обставини, що детермінують безпритульність та жебракування частини неповнолітніх. Окреслено напрями превентивної діяльності соціальних інститутів щодо формування мотивації для соціально-корисної активності неповнолітніх.

Ключові слова: неповнолітній, безпритульність, жебрацтво.

Діти, які з різних причин опинились на вулиці, становлять потужний резерв злочинності, адже вони вимушені пристосовуватись до життя без достатніх навичок, за відсутності прийнятних умов соціалізації та мотивації до суспільно корисної поведінки. Зростання безпритульності та бездоглядності неповнолітніх є наслідком трансформації соціуму, що відбулася за часів набуття державою незалежності. Деформація радянських суспільних інститутів, їх дестабілізація, постійне реформування значно вплинули на становище сімей, які ніколи не мали особливих економічних і соціальних ресурсів та залежали в основному від програм державної підтримки.

Аналіз причин безпритульності та жебрацтва дітей криється у дестабілізації діяльності соціальних інститутів. Так, за даними соціологічного дослідження, на думку експертів, причини безпритульності та втечі з дому чи інтернатної установи пов'язані з родиною чи оточенням дитини: 43,3 % вважають, що дитина тікає від батьків-наркоманів чи алкоголіків; 28,4 % – у зв'язку з відсутністю взаєморозуміння з батьками; 10,2 % – через голод; на

думку 2,3 % – дитину виганяють з дому; 12,5 % називають причиною втечі жорстокість батьків, учителів, вихователів. Такі відповіді практично повністю співпадають із думкою безпритульних дітей. Відмінність становить зниження такого мотиву втечі, як бажання мандрувати. Експерти зазначають, що таких дітей понад 1 %, а діти вказали такий мотив у 5 %¹.

Авторське конкретно-соціологічне дослідження середовища неповнолітніх та учасників виховного процесу (проводилось у 2012 р. у Павлоградській виховній колонії) показало, що причини втечі неповнолітніх із дому схожі з тими, які були отримані Є. Б. Бреєвою. У межах дослідження було опитано 286 засуджених неповнолітніх віком від 14 до 21 року.

Вивчення анкет, аналіз інтерв'ю та опитування засуджених неповнолітніх дозволили виявити, що, окрім вищезазначених, причиною залишення домівки вони називають бажання отримати життєві навички, навіть шкідливі, для майбутнього успішного життя. Таких підлітків за анкетами виявилось 18 %. Але під час опитування більшість вихованців вказали на таку мотивацію втечі, як створення умов та набуття «дорослих» навичок виживання та розбудови кращого майбутнього. Більшість засуджених дітей (63 %) походять із неповних, соціально неблагополучних сімей, де батьки, старші брати чи сестри, інші родичі, під піклуванням яких були неповнолітні, пиячать, жорстоко поведуться, виконують некваліфіковану роботу (постійно чи тимчасово) або безробітні. Тому, по-перше, цілком зрозумілим є бажання підлітків вирватись зі злиднів та розпочати власне «шикарне» життя; а по-друге, на жаль, неповнолітні вважають реальнішою та перспективнішою саме кримінальну кар'єру. Опитувані розуміли, що подібний шлях має небезпеку, відсутність захисту, нестабільний заробіток. Поряд із цим вони розраховували отримати «авторитет» у кримінальному світі, зібрати гроші та відкрити свою справу. Хоча жоден вихованець не зміг чітко визначитись, якою саме легаль-

¹ Бреєва Е. Б. Социальное сиротство в социально ориентированном государстве / Е. Б. Бреєва [Электронный ресурс] // Официальный портал Института социологии Российской академии наук. – Режим доступа: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2004-04/breeva.pdf>. – Загл. с экрана.

ною справою він бажає займатись у майбутньому. Таким чином, вчинення злочинів у минулому вони свідомо виправдовують соціально корисною поведінкою у майбутньому. Перспективу ж знайти постійну легітимну роботу, що задовольнить їх потреби, дозволить не тільки вижити, а й накопичити певний капітал, вважають малоймовірною чи нереальною.

Небезпека безпритульності та бездоглядності криється у формуванні недовіри у неповнолітніх до будь-кого. Психологи вважають, що діти, які потрапили на вулицю, набувають досвід вільного вирішення власних проблем, відчуття безвідповідальності та безкарності за протиправні вчинки. Але при цьому вони залишаються дітьми, які потребують захисту та допомоги, адже, отримавши негативний «вуличний» досвід, вони набувають шкідливих навичок вживання алкоголю, наркотиків, зайняття проституцією, вчинення протиправних чи злочинних дій.

За кордоном позитивні результати у профілактиці безпритульності мають програми тривалого втручання «Тваринна терапія», які виступають основою нормальної соціалізації дитини до трансформаційних умов, що постійно відбуваються у сучасному суспільстві. Це програми, що широко використовуються у США: «Hearts in Harmony Animal Assisted Therapy Group» (групово тваринна терапія «Серця в гармонії»); «Teacher's Pet» («Вчительська тварина»); Project «POOCH» (Positive Opportunities Obvious Change with Hounds – проект «Позитивні можливості та очевидні зміни з собаками»)². Вони спрямовані на надання терапевтичної допомоги проблемним дітям, а також дітям, які зазнають жорстокого поводження або не отримують достатнього піклування з боку батьків, шляхом використання тварин (зазвичай собак). Програма передбачає як використання тварин у випадках проведення інтенсивної терапії, так і залучення їх як «містка» для налагодження контакту

² Hearts in Harmony Animal Assisted Therapy Group [Electronic resource]. – Mode of access : www.volunteermatch.org. – Title from the screen; Teacher's Pet [Electronic resource]. – Mode of access : www.teacherspetmi.org. – Title from the screen; Project POOCH (Positive Opportunities Obvious Change with Hounds) [Electronic resource]. – Mode of access : www.pooch.org – Title from the screen.

між волонтерами програми та неповнолітнім. Тварини допомагають психологам з'ясувати та владнати глибоко приховані емоційні проблеми дитини. Тренери працюють індивідуально з кожною дитиною, навчаючи її піклуватися про собаку, розвиваючи в дитині почуття поваги, любові, терпіння, турботи та відповідальності.

У межах авторського дослідження досить складно було визначити рівень матеріального забезпечення у родині, де до ув'язнення перебував вихovanець колонії. Виходячи із зібраних анкет, переважна більшість підлітків не мала фінансових проблем. Відповіді розподілились так: 12 % могли дозволити собі все, що забажають; 19 % могли купувати деякі дорогі речі; 21 % зазначили, що їм вистачало грошей на їжу, одяг, телевізор, але не вистачало на дорогі речі; 34 % вистачало грошей на їжу, але купити інші речі вони не могли; 14 % не вистачало грошей навіть на їжу. Але у межах роботи фокус-групи вихованці розповідали, що родина мала фінансову скруту, один із батьків або навіть обидва були безробітними чи перебивались тимчасовими невеличкими заробітками; грошей не вистачало на необхідні речі, інколи навіть голодували, проживали у перенаселених приміщеннях, не мали власної кімнати, а речі доношували за іншими. Найбільш поширеним джерелом заробітку батьків (постійних чи тимчасових) за результатами дослідження виявилася робота на базарі (продавець, вантажник, прибиральниця). Підлітки зізнавались, що разом із батьками вони жебракували, а деякі батьки перебувають в місцях позбавлення волі. Зубожіння у родинях вихованців нерідко поєднувалось із вживанням алкоголю та заохочення до цього дітей – батьки 68 % опитаних неповнолітніх часто вживають алкоголь. Разом із тим це не дуже бентежило дітей, вони більше наголошували на насильстві у сім'ї, покаранні за будь-яку провину. Так, 21 % вихованців відповіли, що їх постійно били у родині, 54 % – інколи, 25 % – ніколи. У результаті тілесних покарань неповнолітні отримували тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості.

Також турбують дітей відсутність піклування, любові та поважного ставлення до них з боку батьків. При цьому на запитання «Чи виникає у Вас відчуття, що Ви не потрібні родині?» 41 % вихованців відповіли «так, часто», 37 % – «інколи», 22 % – «ніколи». На запитання «Чи доводилось Вам тікати з дому через проблем у родині?» 65 % респондентів відповіли «так» і 35 % – «ні». Усі ці негативні фактори – відсутність турботи, жебракування, насильство, недоїдання – сприяли тому, що неповнолітні опинялись сам на сам зі своїми проблемами на вулиці.

Вихованці колонії у спілкуванні виявилися відкритими та відвертими. У процесі дослідження було виявлено комунікативні здібності підлітків, бажання повернутись у сім'ю, навчатись та знайти легітимну й добре оплачувану роботу. Вбачається, що це може бути покладено в основу корекції поведінки, ресоціалізації та формування мотивації до прийнятної, соціально корисної поведінки інститутами суспільства, послідовною державною політикою та комплексною, систематичною роботою правоохоронних органів та громади.

Неповнолітні, тікаючи від проблем і опиняючись на вулиці, мають декілька перспектив: поповнити лави безхатченків, стигматизованих безпритульних із мінімальним соціальним капіталом та потребами, позбавлених економічних та соціальних ресурсів; увійти до злочинних груп, угруповань чи самостійно вчиняти злочинні дії; або ж зайняти прийнятний соціальний щабель, який дає можливість забезпечити потреби та задовольнити інтереси законним шляхом. Останній варіант є малоімовірним за відсутності державної та громадської підтримки, відповідних програм корекції поведінки, навчання соціально корисним навичкам, формування цінностей та інтересів.

У сучасному суспільстві проблемі бездоглядності дітей, дітей-жебраків не приділяється належна увага. Відсутні дані щодо кількості таких неповнолітніх, недостатні реальні причини, з яких діти жебракують, а також соціальні та індивідуальні наслідки такого явища. Проблема безпритульності та же-

бракування не нова, але вона, на жаль, стає буденною. Ця проблема має свої історичні закономірності, що мають бути враховані сьогодні.

Феномен безпритульності та жебракування виступає яскравим симптомом нездорового суспільства, що потребує негайного лікування. Саме тому вирішення проблеми «дітей вулиці», «вимушеного сирітства» полягає у відновленні нормального функціонування інститутів сім'ї, освіти, культури та виховання тощо. Вивчення сучасних обставин, що формують мотивацію до жебракування, втечі з дому, прагнення свободи, аналіз досвіду роботи відповідних служб із цим контингентом допоможе визначити напрями профілактики з урахуванням можливостей соціальних інститутів.

Юзикова Н. С. Феномен бездомности и попрошайничества несовершеннолетних как симптом нездорового общества: истоки, характеристика и предупреждение

В статье с использованием авторского исследования среды пребывания несовершеннолетних и участников воспитательного процесса проводится анализ обстоятельств, детерминирующих бездомность и попрошайничество части несовершеннолетних. Очерчены направления превентивной деятельности социальных институтов, формирующих мотивации для социально-полезной активности несовершеннолетних.

Ключевые слова: несовершеннолетний, бездомность, попрошайничество.

Yuzikova N. S. Phenomenon of Homelessness and Mendicancy of Minors as a Symptom of Unhealthy Society: It's Sources, Characteristics and Prevention

In the article the analysis of factors determining homelessness and mendicancy of part of minors is made using the authors research of minor's environ and participants of the educational process. The directions of preventive activity of social institutes shaping motivation for socially useful activity of minors are outlined.

Key words: minor, homelessness, mendicancy.